

ПОЕТЪТ СВ. ЙОАН ЕКЗАРХ АН, ИАН, ЈАН, ИО,
„РАБОТИЛ В РИМ” КАТО ДИПЛОМАТ, ЧЕРНОРИЗЕЦ,
АРХИЕПИСКОП И ПАТРИАРХ НА БЪЛГАРСКАТА ЗЕМЯ -
НОВ ЗЛАТОУСТ БЪЛГАРСКИ

Трендафил Кръстанов (София)

*В памет на бележития изследовател
на старата българска поезия
Стефан Кожухаров*

За Йоан Екзарх Български има много публикации както на негови творби *Богословие* или *Небеса*¹, *Шестоднев*², редица *слова*³, така и различни изследвания за езика и стила му⁴. По-малко е изследвано неговото дело като дипломат и духовник⁵. Повечето изследователи го разглеждат като презвитер, както се среща в преписите на популярните му творби⁶. Оживени спорове имаше относно титлата му „екзарх”⁷, но и в последните публикации не се споменава като патриарх и не се привеждат точно извори от негови съвременници (строител се превежда като „наставник”?).

¹ *Sadnik L.* Des Hl. Johannes von Damaskus Εκθεις ακριβης της ορθοδοξου πιστεως in der Uebersetzung des Exarchen Johannes. Wiesbaden – Freiburg i. Br. (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertations, T. V, XIV, XVI, XVII), 1967-1983.

² *Aitzetmueller R.* Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. 1-7. Graz, 1958-1975.

³ *Иванова-Мирчева Д.* Йоан Екзарх Български. Слова. Том първи. София, 1971; *Иванова-Мирчева Д.* Йоан Екзарх. Слова. София, 1993. (Славянска библиотека. Серия Slavia orthodoxa. Отг. Ред. Светлина Николова); *Станчев Кр.* Слова на Йоан Екзарх Български. – Старобългарска литература, 25-26, 1990, с. 66-72.

⁴ *Иванова-Мирчева Д.* Йоан Екзарх Български...; *Икономова Ж.* Йоан Екзарх. - КМЕ, Т. II, 1995, с. 169-194; *Трендафилов Х.* Йоан Екзарх Български. София, 2001; *Славова Т.* Йоан Екзарх. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, с. 245-248.

⁵ *Димитров П.* За титлата на Йоан Екзарх - "Екзарх Български". - Старобългаристика, IV, 1980, № 1, с. 82-89; *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи. – В: Държава и Църква – Църква и държава в българската история. София, 2006, с. 73-86; *Кръстанов Тр.* Българските пратеници в Рим (866-870) и славянската литургия за българите. – В: Християнската култура в средновековна България. 1100 години от смъртта на св. Княз Борис-Михаил (ок. 835-907 г.). Велико Търново, 2008, с. 83-92.

⁶ *Добрев И.* Йоан презвитер екзарх български и устройството на Българската църква през първото ни царство. – В: Християнска агиология и народни вярвания. Сборник в чест на ст. н. с. Елена Коцева. София, 2008, с. 356-369; *Славова Т.* Йоан Екзарх..., с. 245-246.

⁷ *Кувев К.* Към въпроса за титлата „екзарх” в старобългарската литература. – Известия на института за история, XIV-XV, 1964, с. 325-345; *Димитров П.* За титлата на Йоан Екзарх - "Екзарх Български"..., с. 82-89; *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи..., с. 73-86; *Добрев И.* Йоан презвитер екзарх български и устройството на Българската църква през първото ни царство..., с. 356-369.

Странен е фактът, че Йоан Екзарх е признат от български и чуждестранни изследователи като велик български автор⁸, но и в последни специализирани публикации неговото име не се среща сред българските поети⁹.

Бил ли е поет Йоан Екзарх? Той е теоретик на книжовния език¹⁰; познавач и преводач на *За поетическите фигури* на Георги Хировоск в Изборник 1073 (неговото име не е отбелязано, а там се срещат обикнати думи и изрази от езика му, като акъзи, онсица, **пастоухъ**, рекше, лѣпо, вѣде **дѣло то**, о собѣ по старѣишнествѣ, вчелинъи сотъ, дрѣвоици, прилог, естѣство, посмѣвание ест слово особе потажено¹¹), нито от Илиева, където привежда думата **пастоухъ**, без да я посочва като особеност в езика на Йоан Екзарх¹².

Преди години забелязах, че Йоан Екзарх пише поетично не само в словата и *Шестоднева*, но неговото име се среща в глаголически текстове „монах Йоан“¹³; в текстове на кирилица името Йоан е съкратено като разговорно Ян, запазено в преписите различно: АН, ИАН ...

Ex ungue leonem - По ноктите - лъва...

Всеки писател има обикнати думи, изрази или словосъчетания, по които би могъл да бъде различен от другите. Вондрак заключава, че езикът на Йоан Екзарх е един и същ с езика на Кирил и Методий¹⁴, но в Екзарховия има думи и изрази от източно-български говори с определителен член, като влага та, въ годо тъ, слово того, мирото, дѣваѣ: и редица особени: акъзи, врачъ, **врачѣва**, **въстание**, вештъ elementum, винѣство, дрѣводѣва, дѣваѣ, дѣваѣма, жидовинъ, жижъ, жижънъ, жадънъ и алъчънъ, зать, капище, клеверѣтъ, кѣисельство, **лѣпо естѣ**, лѣчѣва, масло, мъчѣтъ, **невонъ**, **онсица**, оцѣтъство, **пастоухъ**, писание, подова, подроуѣтъ, познанѣство, помѣселъ, понѣва, порода, правосудѣство, приплодъ, присно, причѣстѣникъ, проказѣство, прѣславѣно, радѣма, сице, **сѣставъ**, свѣтъство, **строителѣство**, таце, **тварь**, ти за съюз и, трѣва, оулица, хочла, хѣтрѣць, црѣкѣи же се речеѣ сѣворъ, чловѣчъ, чѣсъ, чистителѣство, шѣствиѣ, естѣство¹⁵; Дограмаджиева посочва: акъзи, балии, **благодѣтъ**, врачъ, дебелиѣство, **имѣже**, криво, не бо естѣ лѣзѣ...нъ, невенъ разоуѣма

⁸ Лихачов Д. С. Големият път на руската литература. София, 1976, с. 533; Вайер Е., Х. Миклас. Преводачески похвати в Богословието на Йоан Екзарх в сравнение с по-късни преводи. – Старобългарска литература, 19, 1986, с. 29; Икономова Ж. Йоан Екзарх..., с. 169-194; Трендафилов Х. Йоан Екзарх Български...

⁹ Йовчева М. Старобългарската химнография. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, с. 104-125; Стойкова А. Старобългарска непесенна поезия. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, с. 126-130.

¹⁰ Дограмаджиева Е. Въпроси на книжовната теория и практика у Йоан Екзарх (с материал от съюзната система в „Шестоднева“). – Български език, год. XXX, 1980, кн. 2, с. 108-115.

¹¹ Куев К. Бележки за съчинението на Георги Хировоск “*Пери тропон*” в старославянските литератури. – Старобългарска литература, кн. 2, 1977, с. 46-60.

¹² Илиева Т. Метафората като словообразователен способ в старобългарския език (върху материал от Йоан-Екзарховия превод на Богословието). – Slavia, г. 75, 2006, с. 2, с. 149-155.

¹³ Tarnanidis I. C. The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine’s Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki 1988, p. 100.

¹⁴ Vondrak V. O mluve Jana exarcha bulgarskeho. Prispevek k dejnam cirkevni slovanstiny. Praha, 1896, s.19.

¹⁵ Vondrak V. O mluve Jana exarcha bulgarskeho... .

ради прѣлагаемъ кънигы сиа, свѣтълость, свѣтълота, **собъство**, таче, тварь, чиститель, чистительство¹⁶ и ако, акзы, имъже, имъже се, имъже то, како любо да, любо, понеже¹⁷; за хендиадиион или за една гръцка дума две български $\Phi\upsilon\sigma\iota\nu$ родъ и кетъство, $\delta\upsilon\nu\alpha\mu\epsilon\iota$ силъ и $\rho\alpha\delta\omicron\upsilon\mu\omicron\upsilon$; $\sigma\upsilon\mu\beta\omicron\upsilon\lambda\alpha\iota\varsigma$ казаннемъ и съвѣтомъ¹⁸.

През последните десетилетия бяха съобщени и публикувани ценни приноси: през 1979 г. в Шумен Стефан Кожухаров съобщи за откритието на канон за св. ап. Андрей от Наум Преславско-Охридски и друг от Константин Преславски¹⁹, публикувани по-късно²⁰. Георги Попов съобщи и публикува поредица от открития на творби от Климент Охридски и Константин Преславски от 1978 до 2007 г.²¹, Мария Йовчева също направи поредица от съобщения и публикации, обобщени наскоро²².

Боню Ст. Ангелов публикува две кратки съобщения. Според сведения от руски ръкописи Йоан Екзарх е написал книга „Съставъ” и бил „**работил в Рим**”²³ и „Йоан Екзарх преводач на Тълковно евангелие”, където са посочени негови особени думи житъ и жиѣнь или живот, иночадъ, хлипанне²⁴.

Емилие Блахова и Живка Икономова публикуваха резултати от сравнението на *Беседите* на папа Григорий Двоеслов и *Легенда* на Николски и езика на Йоан Екзарх с резултат 71 лексеми, които не се намират в чешкия речник SJS, а в езика на Йоан Екзарх: вратолюбъство, възмъжъть, възносънъ, вътръ, възхлаетити, възпатити, възчитати, възити, възходити, гривна, гръбавъ, гръбоватъ, грочда, добровольнъ, извратити,

¹⁶ *Дограмаджиева Е.* Въпроси на книжовната теория и практика у Йоан Екзарх (с материал от съюзната състема в „Шестоднева”). – Български език, год. XXX, 1980, кн. 2, с. 108-115.

¹⁷ *Дограмаджиева Е.* Към въпроса за дублетността в книжовния старобългарски език (Върху материал от съюзната състема)..., с. 52-62.

¹⁸ *Hansack E.* Die Vita des Johannes Chrysostomos des Georgios von Alexandrien in kirchenslavischer Uebersetzung. 2. Band. Freiburg i. Br., U. W. Weier, 1980. (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertations. Tom. XIII (X, 2), S. 24; *Илиева Т.* Наблюдения върху лексиката на Богословието в превод на Йоан Екзарх. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 29, 2005, № 3, с. 36-60; *Тотоманова А.-М.* Славянската версия на хрониката на Георги Синкел. София, 2008., с. 636-671 и други.

¹⁹ *Кожухаров Ст.* Хилядолетното българско слово. Новооткрити произведения на Наум Преславско-Охридски и Константин Преславски. – АБВ, № 21, 22 май, 1979, с. 1-2.

²⁰ *Кожухаров Ст.* Пѣти достойтъ архитратига (Новооткрито произведение на Константин Преславски). – В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динеков. София, 1983, с. 59-62; *Кожухаров Ст.* Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. – Литературна история, 12, 1984, с. 3-19.

²¹ *Грашева Л.* Георги А. Попов. – КМЕ, Т. 3, 2003, с. 212-215; *Йовчева М.* Разгадател на вековни тайнописни послания (*Проф. Георги Попов на 65 години*). Старобългаристика, XXXII, 2008, 3, с. 107-116.

²² *Йовчева М.* Старобългарската химнография..., с. 104-125.

²³ *Ангелов Б. Ст.* За едно неиздирено съчинение на Йоан Екзарх. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 8, 1984, № 1, с. 115-117.

²⁴ *Ангелов Б. Ст.* Йоан Екзарх – преводач на Тълковно евангелие. – Език и литература, 39, 1984, № 1, с. 64-67.

извършване, количество, **КРИВО**, ладити, лалока, назнаменание, наточьнъ, натъкнѣти, неиспытънъ, неразумьнъ, неразумьнѣ, образование, обрътель, овъщно, опочѣнѣ, осажимъ, подовѣство, **ПРАВОВѢРСТВО**, празнь, приемьникъ, прикланати, прилетѣти, приплодъ, прѣвлачити, прѣдѣлати, различьство, скоровѣчнѣ, скоровѣчънъ, **СОБЪСТВО**, сосниѣ, срѣдовѣчнѣ, соухость, съгладаннѣ, съграмажданнѣ, съдѣчнѣ, съложънъ, съмѣтънѣ, съплъзнѣти, състѣпати, съходъ, съиновънъ, същѣствнѣ, ѣстьствнѣ, тѣлъ, оубъвати, оубѣгати, оудоврити, оукладати, оулица, оучистити, оучастити, чѣлесьнъ²⁵, и десет съвпадения от *Беседите* с езика на Екзарх в *Славянската версия на хрониката на Георги Синкел*²⁶. Според нас *Беседите* на папа Григорий Двоеслов са превод на Йоан Екзарх²⁷.

През 1988 г. Тарнанидис съобщи за канон на глаголица за Рождество на св. Йоан Предтеча с името на *монах Иоан* и публикува текста на анонимен канон за св. апостоли Петър и Павел в италианско издание на английски език, недостъпно в България (изказвам благодарност на д-р Мария Йовчева, която ми предостави копие от публикацията). Предполагам, че това е черноризец Йоан в Рим²⁸.

Химнографски текстове с името Иоан се срещат в различна форма: **АНА** във фразов акростих²⁹, **АН** или **ИАН** в друг фразов акростих „Боже мой, Троице милостива. **АН**“³⁰; **Ю** в няколко примера с краегранесие³¹. През май 2007 г. в Шумен съобщих за подобни примери. Наскоро видях статията „*Два канона на славянския книжовник Боян*“³². В същност и в тях вместо БОЯН, се вижда акростих **ИАН**, т. е. това е разговорна форма на еврейското име Иоан, което тук се среща в канона за мъченик Юстин Философ в девета песен: **И**- оустиновѣ мѣдрости..., **А**- коже на колѣсницъ..., **Н**- еискоусомъжна... и в канона за свети мъченик Доротей Кирски отново в девета песен: **И**-справил ес..., **А**-ко сценодѣйствиеникъ...яко *словописецъ*..., **Н**-а соудници...

Друга съкратена форма на името Иоан – само **АН**, или **ИАН**?, се среща в канон с акростих „Боже мой, Троице милостива **АН**“, открит и

²⁵ *Благоева Э., Ж. Икономова.* Лексика Бесед Григория Двоеслова и лексика Иоанна Экзарха. – В: Преславска книжовна школа. Т. 1. Изследвания и материали. София, 1995, с. 288.

²⁶ *Тотоманова А.-М.* Славянската версия на хрониката на Георги Синкел..., с. 671.

²⁷ *Кръстанов Тр.* Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866-917). – В: Кирило-Методиевски студии, кн. 17, 2007, с. 432-433.

²⁸ *Кръстанов Тр.* Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866-917)..., с. 431.

²⁹ *Йовчева М.* Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в октоиха. – Старобългаристика, XXIII, 1999, 3, с. 3-30. (с. 23-25).

³⁰ *Иванова Кл.* „Боже мой, Троице милостива, помогни ми“ (Фразов акростих от края на IX-X в.). – Palaeobulgarica / Старобългаристика, 27, 2003, № 3, с. 3-17.

³¹ *Иванова Кл.* Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. София, 1981.

³² *Панайотов В.* Два канона на славянския книжовник Боян. – В: ГЛЪБИНИ КЪНИЖНИЦА. Архив за старобългарски извори. II. Шумен, 2004, с. 201-210.

публикуван от Климентина Иванова, но тя твърди, че това не било име **АН**, а **АмиН**³³. В троични стихирите на 6-ти и 7-ми глас се вижда:

И-збави нзи бѣ ншь, молимъ тѣ, прѣстаа трѣце спси нзи на сждѣ твоємъ.

А-ще тоу не не спсѣши своѣж **твари** трѣце...

Н-ародъ, възшши и нижши неизреченно тѣ славить... **ѣдинство и собство**... Няколко думи са достатъчни, за да се познае езика и стила на българския словотворец Йоан Екзарх, като **СОБСТВО** за лат. substantia³⁴; **тварь** и **иночадзи** в превод на Тълковно евангелие³⁵. Би могло да се предположи, че текстът е бил на глаголица, където йотуваната буква **ІА** се е пишела по един и същ начин като **А** и **Б**³⁶. Има примери на употребата на **акы** **вм.** ъко в езика на Йоан Екзарх³⁷, следователно името е било **АН** или **Ън**, **ІАн**, което се среща от средновековието до наши дни и в гръцки имена (**АН**-ис в Пространното Житие Кирилово, проф. **Ян**-ис Тарнанидис), както и в старобългарски надпис от X в. от Преслав **Ън** и в български имена до наши дни като на професор **АН**-чо Колоянов и други.

Редица изследователи твърдят, че Йоан Екзарх е пишел на глаголица с примери от „Шестоднева“³⁸, а това подкрепя предположението, че той е съставил и текстове на глаголица, открити в Синайския манастир.

Климентина Иванова публикува отделни сведения за няколко канона с краегранесия и името **Ио**, без да ги свързва с Йоан Екзарх³⁹: **Канон мѣнь прѣстѣи бѣи емоу же краегранесіе. прѣими прѣстаа Іо рзиданіе...**

Тези безспорни и предполагаеми творби на Йоан Екзарх, заедно с новите извори и справочници, дават възможност за нови изследвания и идентифициране на анонимни творби.

Възможно ли е Йоан Екзарх да е поет и защо до сега той не се посочва като такъв в обобщаващи изследвания по въпросите на старата българска литература и конкретно поезия в последната *История на българската средновековна литература* 2008 и други изследвания и справочници? Нима българският „златен век“ от края на IX до началото на XI в. е сътворен само от три-четири лица?

През 1981 г. чешката изследователка Зое Хауптова обоснова и утвърди предположението, че *Изборник* в препис от 1073 г. е бил посветен на българския цар Симеон, а *Похвалата* към него е дело на Йоан Екзарх „*Болгарский оригинал произведения и всего сборника Святослава определил*

³³ **Иванова Кл.** „Боже мой, Троице милостива, помогни ми“ (Фразов акростих от края на IX-X в.)..., с. 14-15.

³⁴ **Благоева Э., Ж. Икономова.** Лексика Бесед Григория Двоеслова и лексика Иоанна Экзарха..., с. 288; **Тотоманова А.-М.** Славянската версия на хрониката на Георги Синкел..., с. 31 в *трѣх оупостаѣхъ. Рѣкше совѣствѣхъ.*

³⁵ **Ангелов Б. Ст.** Йоан Екзарх – преводач на Тълковно евангелие..., с. 64-67.

³⁶ **Илчев П.** Азбуки старобългарски. – КМЕ, Т. 1, 1985, с. 42.

³⁷ **Дограмджиева Е.** Към въпроса за дублетността в книжовния старобългарски език (Върху материал от съюзната система)..., с. 52-62.

³⁸ **Славова Т.** Глаголическата традиция в Преславската книжнина..., с. 35 сл.

³⁹ **Иванова Кл.** Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. ...

как первый С. П. Шевырев (М. 1850) ... сегодня никто из исследователей, даже и Л. П. Жуковская, не сомневается ни в болгарском происхождении всего сборника, ни в том, кому была посвящена стихотворная похвала”⁴⁰. Според нея Прилогът самого Христолюбивца царя Сimeонa не e дело на Сimeон, а на негов преводач, който го възхвалява, тъйкува названието „Златоструй”⁴¹. В него се срещат думи, известни само от съчиненията на **Йоан Екзарх и от Супрасълския сборник** почочудити, извъикнжти, ослa, прозывать само в *Шестоднева* и заключава, че автор на *Похвалата на цар Сimeон* бил Йоан Екзарх⁴². За византийското стихосложение тя посочва два вида: 1. антично метрическо, 2. източно (по **произхождение сирийско**) слогово стихосложение и т. нар. „политическо” стихосложение, основано на ударение⁴³. В епохата на Кирил и Методий се използвал ямбически триметър, просто „ямби” – 6 степен ямбически стих, често неточно, 12 слогов, с цезура след 5-ти или 7-ми слог и ударение на предпоследната сричка, за разлика от 15 слогов стих с цезура след 7-ма или 8-ма сричка и с парокситонна каденца (предпоследната сричка с ударение) в светската поезия, наричана „политическа”⁴⁴. „Из этих наблюдений над двумя небольшими по размеру текстами сimeоновой эпохи вытекает, что литература этого периода опиралась на свои греческие образцы только до известной степени. (подч. Т. Кр.) В стихотворной форме она, вместе с ним, наследует упадок старых стихотворных размеров, не имеющих опоры в современном языке; в прозе, наоборот, можно без всякого ограничения использовать живые языковые средства и придают старым принципам новую функциональность”⁴⁵.

След енциклопедичната статия на Живка Икономова⁴⁶, последната книга за Йоан Екзарх⁴⁷ и *История на българската средновековна литература 2008*⁴⁸, би могло да се направят някои допълнения, идентификации и предположения относно живота, делото и значението на Йоан Екзарх не само като книжовник, но преди всичко като български боил – дипломат, преводач и духовник, за когото пише негов съвременник друг презвитер Йоан, че бил принуждаван от него да превежда жития: **Из понеже принужденъ възхъ отъ строителъ цръковнаго Иоанна господина нашего архиепископа възгърьскыа земля „от църковния строител на българската земя, нашия господин архиепископ Иоан”** и затова е издигнат от цар

⁴⁰ Хауптова З. Похвала царю Сimeону, ее автор и византийские образцы. – Старобългарска литература, 10, 1981, с. 88.

⁴¹ Хауптова З. Похвала царю Сimeону, ее автор и византийские образцы..., с. 90.

⁴² Хауптова З. Похвала царю Сimeону, ее автор и византийские образцы..., с. 91.

⁴³ Хауптова З. Похвала царю Сimeону, ее автор и византийские образцы..., с. 91.

⁴⁴ Хауптова З. Похвала царю Сimeону, ее автор и византийские образцы..., с. 91.

⁴⁵ Хауптова З. Похвала царю Сimeону, ее автор и византийские образцы..., с. 94.

⁴⁶ Икономова Ж. Йоан Екзарх..., с. 169-194.

⁴⁷ Кръстанов Тр. Кой е Черноризец Храбър? – Духовна култура, 2001, кн. 6, с. 6-13.

⁴⁸ Славова Т. Йоан Екзарх..., с. 245-248.; Йовчева М. Старобългарската химнография..., с. 104-125; Стойкова А. Старобългарска непесенна поезия..., с. 126-130.

Симеон за патриарх 917 г.⁴⁹ и като български светец с тропар за него, където се казва основното: *свѣтъ поганскъзи раздори и црѣю дръжавѣж оукрѣпи* **“разори езическия свят и укрепил властта на царя”** (очевидно Симеон), който е споменат като национален български светец наред само с имената на великите Първоучители св. Кирил, св. Методий и св. Климент Римски в Типографско евангелие от XII в., а в Евангелие и апостол от XIII в. е поместен тропар за него⁵⁰. Наскоро Иван Добрев посочва и други помени в руски ръкописи от XII в. и друго тълкувание на тропара⁵¹.

Новите извори и преосмислянето на известните дават основание за идентификацията на безспорно „великия български автор” Йоан Екзарх с боил Йоан в Рим 866 г. като дипломат и преводач-бързописец; с „монах Иоан” „работил в Рим” като черноризец, вероятно бенедиктинец, който „работи” като книжовник-полиглот и скорописец за съставяне на сборници с готови отговори на основните въпроси за новата християнска вяра за нуждите на българската аристокрация на общия гръцки език, като гръцкия текст на образеца, от който е преведен познатият *Изборник* в препис от 1073 г.; с преводи или съставяне на текстове на глаголица – Служба за Рождество на св. Иоан Предтеча и Канон за върховните апостоли Петър и Павел⁵²; с „грешни дякон Йоан”, съставил оригинала на *Изборник 1076 г.*, като дякон на римската църква и приятел на Анастасий Библиотекар, подтиквайки го да превежда от гръцки на латински *Passio Sancti Demetrii* (PL 127, col.233); с презвитер Йоан като *fidelis* „доверен” на папа Йоан VIII (872-882), който го е изпращал на дипломатически мисии в Германия 874 г., Моравско, Венеция, Далмация и България 879 г.⁵³; с Йоан презвитер и Екзарх Български от 879 г. на архиепископа на България Методий Моравски (Дюканжев списък „Архиепископите на България”⁵⁴; с архиепископ Йоан в България след 885 г.⁵⁵; с архиепископ Йоан и двама

⁴⁹ *Varnalidis S. L.* Αρχιεπισκοπή Αχρίδος κατά τον ΙΗ εωνα και η καταρῆσις αὐτῆς. Dissertatio ad Lauream optinendam in scientiis ecclesiasticis orientalibus. Moderator R. P. Michael Lacko. Roma, P.I.O.S., 1968, p. 7; *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи..., с. 73-86.

⁵⁰ Текстове и библиография у *Кръстанов: Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи..., с. 73-86.

⁵¹ *Добрев И.* Йоан презвитер екзарх български и устройството на Българската църква през първото ни царство..., с. 357.

⁵² *Tarnanidis I. C.* The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai..., p. 100-102, *Tarnanidis I. C.* Glagolitic Canon to Saints Peter and Paul (Sin. Slav. 4. N). - In: *Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi in onore di Sante Graciotti.* Roma, Carucci editori, 1990, p. 91-97; *Кръстанов Тр.* Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866-917)..., с. 440-452.

⁵³ *Кръстанов Тр.* Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866-917)..., с. 440-452; *Кръстанов Тр.* Българските пратеници в Рим (866-870) и славянската литургия за българите..., с. 83-92.

⁵⁴ *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи..., с. 73-86.

⁵⁵ *Николова Б.* Устройство и управление на Българската православна църква (IX-XIV в.). София, 1997, с. 157.

негови подчинени епископи Бенедикт и **Даниел**, изпратени от Рим преди 900 г. за славяните, като **Даниел** би могъл да бъде идентифициран с **Даниел Велички преди 906 г.** в епископия Велеград или Велица в южен Епир, сега Берат в Албания, според папския годишник като почетна епископия *Bela (Velitza), prov. Bulgaria occidentale in Annuario pontificio per l'anno 1978, Citta del Vaticano, 1978, p. 608 „Бела (Велица) в провинция Западна България”*⁵⁶; с архиепископ Йоан, подтиквал друг презвитер Йоан да превежда житията на св. Антоний Велики и на св. Панкратий Тавроменийски преди 917 г.; с архиепископ Йоан в Преслав, издигнат от цар Симеон през 917 г. за патриарх⁵⁷; със свети Йоан Екзарх Български с тропар за него: „... **унищожил езическия свят и укрепил властта на царя**”.

Според Бистра Николова след 885 г. в България има архиепископ Йоан⁵⁸, според нас това е Йоан Екзарх, който по право е ръкополагал други български епископи: Климент за епископ Тивериуполски или Струмишки през 893 г., преместен през 906 г. в град Бела (Велица) в провинция Западна България; Константин Преславски в началото на Х в.; възможно е Григорий Мизийски да е епископ на провинция „Мизия” или Източна България според византийците, епископ Марко Деволски в началото на Х в. и други.

И така Йоан Екзарх е бил архиепископ около 30 години след 885 до 917 г., когато е издигнат за патриарх и живее до началото на 20-те години на Х в. Следователно той е бил *църковен строител на българската земя* в продължение на близо половин век.

Резултатите от българската мисия в Рим 866-870 г. са известни: боилите Петър, Йоан и Мартин се срещат там със завърналите се от България двама епископи: Павел „*епископ на България*”⁵⁹ и Формоза; с римски духовници и книжовници, като Анастасий Библиотекар и други, които убеждават папа Адриан II да признае азбуката, наречена от западни книжовници *Abecedarium bulg.* или българска азбука, а славянската литургия главно с оглед на българите⁶⁰.

Най-важният въпрос **защо** Йоан Екзарх не се споменава сред българските поети може да бъде обяснен просто и лесно – приписване на негови преводни и оригинални творби на други лица, като Йоан Златоуст, например *Похвала за Йоан Богослов* в Германовия сборник, а се доказва, че е от Йоан Екзарх⁶¹ и други, като *Слово на Йоан Златоуст за Рождество*

⁵⁶ **Кръстанов Тр.** Неизвестни извори за св. Климент Охридски чудотворец, епископската му столица Велика – Велеград – Белград – Берат и датата на смъртта му – 25 юли 916 г. – В: Дни на науката на Република България и Република Македония. Научни доклади. София, 27-29 май 1999. София, 1999, с. 164-186.

⁵⁷ **Varnalidis S. L.** Αρχιεπισκοπή Αχρίδος κατά τον ΙΗ αιώνα και η καταρύψις αυτής..., р. 7.

⁵⁸ **Николова Б.** Устройство и управление на Българската православна църква (IX-XIV в.). София, 1997, с. 157.

⁵⁹ **Николова Б.** Устройство и управление на Българската православна църква (IX-XIV в.)...

⁶⁰ **Кръстанов Тр.** Българските пратеници в Рим (866-870) и славянската литургия за българите..., с. 83-92.

⁶¹ **Иванова-Мирчева Д.** Йоан Екзарх Български..., с. 115-184.

Христово в същия Германов сборник⁶², където се срещат особености от езика и стила му, като още бо би, бимъ, боголѣпно, вещиъ, вѣдѣ, дѣвал, женитва, жидовинъ, жидовъскъ, **кѣнигочии**, не во...но, неприѣзнь, образъ, слово то, тварь, члѣколюбъство и други старинни думи и изрази, посочени в изданието с бележка „Заслужава да се отбележи, че писанина и свирѣли намират паралел в езика на Йоан Екзарх“⁶³, но и тя не го свързва с неговото име. Според нас тези и други творби са от българския нов Йоан Златоуст.

На Климент Охридски се приписват редица творби, които според фактите по-вероятно са дело на Йоан Екзарх⁶⁴. Тук ще приведем един безспорен факт, показателен за утвърждаването на това явление от Красимир Станчев още от 1969 г. и в следващите му проучвания до наше време. Той привежда част от *Похвално слово за възкресение Лазарево* като Климентово поетично дело. Ето неговия пример и текста на подобно Слово, приписвано на Йоан Златоуст, а всъщност – на българския Йоан Златоуст в *Похвално слово за възкресение Лазарево (второ)*⁶⁵.

Странно и показателно е, че именно подобен ритмизиран поетичен текст е утвърден от Кр. Станчев⁶⁶ като „типичен пример на Климентово слово, притежаващо всички особености, които характеризират словата на Климент Охридски. Кулминация на словото е следващия химн:

Лазорь краснаѣ лѣтораслѣ божиѣ сада.
Лазорь сѣрдоточьнаѣ капла мочдростѣ божиѣ.
Лазорь источьникъ **благородати** доуховьна,
Лазорь не оувѣдающии цвѣтъ райскаго сада.
Лазорь **невопарьнзи орьлз** възшнаѣ **прѣмочдрости**,
Лазорь ницолюбьное сѣкровище божиѣ приѣтна.
Лазорь взторзи прѣдътеча сѣдацимъ въ тѣмѣ и сѣни.
Лазорь горькзи адовѣ силѣ посрамьникъ.
Лазорь прѣвзи прообразьникъ тридневьному **Христовоу възкресению**,
Лазорь свѣтозарнзи ангеломъ сѣпричастникъ.
Лазорь горькзи июдѣомъ обличьникъ.⁶⁷

Сравнете същата похвала в българския извод, където личат подчертаните особености в езика и стила на Йоан Екзарх в ПСВЛ II⁶⁸:

⁶² *Мирчева Ел.* Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. София, Издателство „Валентин Траянов”, 2006. 847 стр., с. 471-48.

⁶³ *Мирчева Ел.* Германов сборник от 1358/1359 г. ..., с. 139.

⁶⁴ *Кръстанов Тр.* Испански бележки за translatio на Justiniana Prima с Българската църква преди 1018 г. – В: Трудове на катедрите по история и богословие. Т. 6. В чест на 75-годишнината на видния църковен историк проф. дин Тодор Събев. София, 2004, с. 80-84; *Кръстанов Тр.* Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866-917)..., с. 440-452.

⁶⁵ *Климент Охридски.* Събрани съчинения. 2. София, 1977, с. 815-843.

⁶⁶ *Станчев Кр.* Ритмичната структура в химничната поезия на Климент Охридски. – Български език, XIX, 1969, № 6, с. 528-529.

⁶⁷ *Станчев Кр.* Ритмичната структура в химничната поезия на Климент Охридски..., с. 528-529.

⁶⁸ *Иванова Кл.* Приложения към том I. – В: *Климент Охридски.* Събрани съчинения. 2..., с. 839-840.

И Лазарево **БЛАГОВЪРСТВО** да похвалимъ.
Лазарь во си възіс четое възмѣстилице
и жилище прѣвѣстому бжїю дхѣу,
Лазьр, красната лѣторасъль бжїна сада,
Лазарь, срьдоточната капла бжнѣ **прѣмъдрости**,
Лазарь источникъ **БЛАГОДЕТИ** дхѣвнѣнѣ,
Лазарь неувѣдадѣши цвѣтъ райскаго сада,
Лазарь **небопарьнии орель** възшнѣнѣ **прѣмъдрости**,
Лазарь нищолоубное скровище бжїна прижтїна,
Лазарь втори прѣдїтеча сѣдѣщимъ въ тьмѣ и сѣни смрътнѣи,
Лазарь горькѣи адовѣ силѣ посрамьникъ,
Лазарь прѣвпрообразьникъ триднѣвнааго **въстаниа Хѣа**,
Лазарь свѣтозарьни анѣломъ сьпрїчьстникъ,
Лазарь горькѣи июдеомъ и обличитель...

Климентина Иванова посочва, че анонимната *Похвала за възкресение Лазерево II* (съкратено ПСВЛ II) „не е известно с името на Климент...“, но сме склонни да приемем, че ПСВЛ II е предшествувало надписаната Климентова творба. Там, където ПСВЛ I, особено във втората версия и във фрагмента от Михановичевия хомилиар, носи следи от известна **неподреденост на изложението, неясност на тълкуванията** и т. н., първоначалната мисъл лесно се възстановява с помощта на ПСВЛ II. Наистина **името на Климент се среща само в насловите на ПСВЛ I, но аналогично е положението и със Словото за св. Троица, където името на Климент е засвидетелствувано само в съкращения текст**, чиято вторичност по отношение на обширната редакция е безспорно доказана.”⁶⁹.

Този и други **факти** дават основание за твърдението, че и други творби на Йоан Екзарх са били приписвани на името на великия Йоан Златоуст, а други – на Климент Охридски (като *Слово за св. Троица*), който или ги е преписвал и разпространявал изцяло, или ги е съкращавал и пригаждал, за да бъдат *ясни и за най-простите българи* в неговата епархия Струмишка след 893 г., а след 906 г. Величка в провинция Западна България.

А. И. Соболевски пише по повод твърдението на Люба Стоянович, че е открил нови слова на Климент Словенски: „*Нет никакого основания видеть в них произведений Климента. Автор их – человек более талантливый, чем Климент, с другого литературного манере, но также плодовитый*”⁷⁰. Това е великият български дипломат, полиглот, книжовник, духовник и светец Йоан Екзарх, *Църковен строител на българската земя*, който *унищожил езическия свят и укрепил властта на царя Симеон* преди 927 г. Той е теоретик на българския книжовен език, познава, превежда и прилага трактата на Хировоск

⁶⁹ *Иванова Кл.* Приложения към том I..., с. 819.

⁷⁰ Цитирано по Климентина Иванова в: *Климент Охридски.* Събрани съчинения. 2..., с. 624. *Иванова Кл.* Приложения към том I..., с. 772-843.

за поетическите фигури не само в своите поетични опити, но и в ритмизираната си проза в похвални слова, като „*антитези, повторения, реторични въпроси, диалози и други фигури и тропи, характерни за художествения стил и за витиеватата реч на средновековната литература... по които може да се познае Екзарховата ръка*”⁷¹.

Ако погледнем отново **фактите** според съвременни извори от IX-X векове, а не от византийски след два века, очевидно пръв епископ на българския език и народ не е Климент Струмишки и Велички⁷², а преди него има редица други епископи на България - Павел 866 г., Гримоалд 868 г.⁷³, или български епископи, като славянин Сергей Велички 878 г., седем епископи от България на Фотиевия събор в Цариград 879 г., които според великия логотет Аристархи Ставраки *не са му познати* и вероятно не са под юрисдикцията на Цариградската патриаршия:

879 Йоан Алавардос (Cod. Vat. Gr. 2491, f. 150r), Стефан Вагонития (Cod. Vat. Gr. 249, f. 4r), Сава Бетунийски (Cod. Vat. Gr. 2492, f. 114r), Βεθουνιον, το, Επισκοπη αγνωστων ημιν

1. Σαββας, Παρην εν τη υπερ Φωτιου συνοδω τω 879 (Пр. Συν.)

Методий от Даданя? Дадалия? Λ.325 Dadaleia, Επισκοπη αγνωστων ημιν

1. Μεθοδιος, 1. Παρην εν τη υπερ Φωτιου συνοδω τω 879 (Пр. Συν.)

Петър Драговитийски (Cod. Vat. Gr. 2492, f. 458v) Δρουγουβιτια, η

Επισκοπη υπο τον μητροπολιτην Θεσσαλονικης (Συνт. Кан.)

1. Επ. Πετρος, Παρην εν τη υπερ Φωτιου συνοδω τω 879

Δρουσιπαρα, η πολις ποτε μεσογειος της Θρακης

Йоан Вукелас (Cod. Vat. Gr.2492:193a) Βουκελλος η Βουκελλον

Επισκοπη υπο τον μητροп. της εν Θρακη Αδριανουπολεως επαρχιας Αιμιμοντου

Επ. 1. Ιωαννης. Παρην εν τη υπερ Φωτιου συνοδω τω 879.

Теодор Букова Тракия (Cod. Vat. Gr. 2492:194) Βουκοβα, τα. Επισκοπη του μητρ. Φιλιππουπολεως Θρακης.

Επ. 1. Ωεοδορος. Παρην εν τη υπερ Φωτιου συνοδω τω 879 (Пр. Συν.)

Константин Булгарофигон 195a. Βουλγαροφυγον, το

Επισκοπη του μητροπολιτου Αδριανουπολεως Θρακης (Συνт. кан.)

2. Κωνσταντινος. Παρην εν τη υπερ Φωτιου συνοδω τω 879.

Може да се предположи, че това са някои от седемте суфрагани или подчинени епископи в български провинции, подчинени на архиепископ Методий Моравски и на България⁷⁴, за което има сведения в латински извори, но те не могат да бъдат обяснени от чешки и други автори, затова ги приемат за недостоверни?

⁷¹ *Иванова-Мирчева Д.* Йоан Екзарх Български..., с. 65.

⁷² *Кръстанов Тр.* Неизвестни извори за св. Климент Охридски чудотворец, епископската му столица Велика – Велеград – Белград – Берат и датата на смъртта му – 25 юли 916 г..., с. 164-186; *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи..., с. 73-86.

⁷³ *Николова Б.* Устройство и управление на Българската православна църква (IX-XIV в.)...

⁷⁴ *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи..., с. 73-86.

Йоан Екзарх е **архиепископ** след 885 г.⁷⁵, който след пет години заема стола на Моравската архиепископия⁷⁶ и на българските земи⁷⁷.

Накратко може да се предположи, че Йоан Екзарх е бил боил през 866 г., който в Рим става черноризец или бенедиктинец; който е „работил в Рим” като дякон на Римската църква, презвитер преди 879 г., след това екзарх, епископ и архиепископ след смъртта на св. Методий 885 г. като архиепископ Моравски; след това с двама подчинени епископи за славяните от Рим преди 900 г. Йоан Екзарх е бил архиепископ, който е ръкополагал други епископи в просторната държава България в края на IX и началото на X век, затова е бил наречен „*църковен строител на българската земя*” и най-важното признание, когато е канонизиран с песнопение ... *унищожи езическия свят и укрепил властта на царя*.

Този принос е оценен от неговия възпитаник княз и цар Симеон Велики (893-927 г.) и той го е издигнал за патриарх или независим духовен ръководител на българската земя от други християнски центрове, няколко века преди английския крал Хенри VIII да обяви независимостта на неговия архиепископ.

Предстои да бъдат публикувани и други поетични опити на великия български книжовник, дипломат и духовник св. Йоан Екзарх, но сега няма ...място...

ПРИЛОЖЕНИЕ

Безспорни текстове на творби
с името на Йоан Екзарх или анонимни, вероятно от него

I. Непесенна поезия.

1. *Похвала на цар Симеон* в Симеоновия Изборник, запазен в препис от 1073 г., дело на Йоан Екзарх⁷⁸.

2. *Прилог към Златоструя*⁷⁹.

II. Песенна поезия. Текстове с име Йоан с различни съкращения.

2.1. АНА във фразов акростих⁸⁰.

2.2. АН в „Боже мой, Троице милостива АН”⁸¹.

⁷⁵ *Николова Б.* Устройство и управление на Българската православна църква (IX-XIV в.)..., с. 157; *Krastanov Tr.* Ioan Exarch as an Archbishop of Bulgarian Lands and Saint. – Etudes balkaniques, Sofia, 1999, № 1-2, p. 44-48.

⁷⁶ *Бърлиева Сл.* Преписи от латински извори за св. Кирил и Методий от сбирката на библиотеката Vallicelliana в Рим. - Старобългаристика, XVI, 1992, № 3, с. 41-54.

⁷⁷ *Кръстанов Тр.* Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция ..., с. 73-86.

⁷⁸ *Хауптова З.* Похвала царю Симеону, ее автор и византийские образцы..., с. 88-94.

⁷⁹ *Хауптова З.* Похвала царю Симеону, ее автор и византийские образцы..., с. 88-94.

⁸⁰ *Йовчева М.* Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в октоиха..., с. 23-25.

⁸¹ *Иванова Кл.* „Боже мой, Троице милостива, помогни ми” (Фразов акростих от края на IX-X в.)..., с. 3-17.

- 2.3. ИѦАН в Канон за св. мъченик Июстин философ⁸².
- 2.4. ИѦАН в Канон за св. вмк Доротей Тирски⁸³.
- 2.5. Иоо⁸⁴.
- 2.6. Ио в канон от Солунския октоих⁸⁵.
- 2.7. ѦАноу в Цветния триод⁸⁶.
3. Анонимни канони от преславски книжовници, вероятно Екзархови.
 - 3.1. Канон за Въведение Богородично⁸⁷.
 - 3.2. Канон за Богоявление⁸⁸.
 - 3.3. Канон за Петдесетница⁸⁹.
 - 3.4. Служба за светите мъченици Сергей и Вахх⁹⁰.
 - 3.5. Канон за св. ап. Петър и Павел⁹¹.

I. 1. ПОХВАЛА НА ЦАР СИМЕОН ОТ СИМЕОНОВИЯ ИЗБОРНИК 1073
(няма няколко знака за изписване, затова Ъ тук е с ъ). Старобългарският текст е по Втори препис и по Кирило-белозерски препис по Ангелов⁹².

Великѡи въ црѣхъ СѦМЕОНЪ .
вѣжделаниемъ зѣло вѣжделавъ .
дрѣждаливѣи владѣика обавити .
покръввенѣна разоумѣи въ глаубинѣ .
многострѣпѣтънѣхъ сѣхъ кѣнигъ .
прѣмѣдрадогѣ Васила въ разоумѣхъ .
повелѣ мнѣ, немоудроувѣднѣкѣ .
Прѣмѣноу сътворитѣ рѣчи инако .
навѣдаште тождѣство разоумъ него .
наже акѣи въчела любодѣльна .

Великият измежду царете Симеон
с желание безмерно като пожела
могъщият владетел, известни да направи
скритите дълбоко мисли
на многовитийното творение
на премъдрия Василий в разумения,
Нареди на мен, недоучения,
Да променя думите по друг начин,
Запазващ тъждеството на неговите мисли,
Които, подобно на пчела делолюбива,

⁸² **Панайотов В.** Два канона на славянския книжовник Боян..., с. 201-210.

⁸³ **Панайотов В.** Два канона на славянския книжовник Боян..., с. 201-210.

⁸⁴ **Иванова Кл.** Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин...

⁸⁵ **Йовчева М.** Солунският октоих в контекста на южнославянските октоиси до XIV в. - Кирило-Методиевски студии. Книга 16. София, 2004, 479 стр.

⁸⁶ **Панайотов В.** Чие дело е славянският Цветен триод? – Преславска книжовна школа. Т. 8, Шумен, 2005, с. 127-128.

⁸⁷ **Кожухаров Ст.** Преславски канон за Въведение Богородично (Към проблема „акростих-реконструкция на състава“). – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 15, 1991, № 4, с. 28-38;
Кожухаров Ст. Неизвестен автор. Канон за Въведение Богородично. – В: Проблеми на старобългарската поезия. Т. 1. София, 2004, с. 83-85.

⁸⁸ **Попов Г.** Новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница и неговият византийски образец. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 30, 2006, № 3, с. 3-48.

⁸⁹ **Попов Г.** Новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница ..., с. 3-48.

⁹⁰ **Савова В.** Службата на светите мъченици Сергей и Вахх в Синайския славянски празничен миней № 25. – Старобългарска литература, 35-36, 2006, с. 134-143, текст с. 137-142.

⁹¹ **Tarnanidis I. C.** Glagolitic Canon to Saints Peter and Paul (Sin. Slav. 4. N). - In: *Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi in onore di Sante Graciotti*. Roma, Carucci editori, 1990, p. 91-97.

⁹² **Ангелов Б. Ст.** За три съчинения в Симеоновите сборници. – Старобългарска литература, кн. 5, 1979, с. 14-15.

сѣ въсакого цвѣта псаніюу.
сѣбъравъ акъи въ едины сѣтъ.
въ велъмъзисльное срьдъце свое.
проливанетъ акъи сѣтъ сладъкъ.
изъ оустъ своихъ прѣдъ боляръи.
на въразуминиіе тѣхъ мъислемъ.
явланаса имъ новъи Птолемен.
не вѣроуѣ, нъ желаниемъ паче.
и сѣбора дѣла многочѣстънъихъ.
божѣствънъихъ кънигъ въсѣхъ.
имиже и своя полатъи испълънъ.
вѣчъноуѣ си памать сѣтвори.
Ѵже памати винъ въсприати.
вѣди христолюбивъи его дъши.
въ отъмъштениіе вѣнцемъ
блаженъихъ и сѣтънъихъ мѣжъ.
въ непрѣвѣдомъи вѣкъ вѣкомъ.

От всеки цвят на творението
Като събра сякаш в една воцена пита
Във велемъдрото си сърце,
Излива ги като мед сладък
Из устните си пред болярите
За вразумяване на техните помисли,
Явяващ се за тях Новият Птоломей -
Не по вяра – с желанието най-вече.
А заради събирането на многоценни,
Божествени книги всякакви,
С които и своя палат изпълни,
Вечна си памет сътвори -
Памет, що вечно ще се тачи.
Нека бъдат за христолюбивата му душа
като отплата венците
На блажените и свети мъже
В непреходната вечност навеки. Амин.
Преводът е по Мария Спасова⁹³.

1.2. ПРИЛОГЪ самого христолюбъца цѣсара Семеона

Всѣа кънигъи ветхъиа и новъиа
Внѣшнъиа и стрънъиа благ
вѣрнъии цѣсарь СѴМЕОНЪ
божѣствънааго писаниа испълътавъ
и всѣахъ оучитель нравъи
и обзичаа и моудрость разумѣвъ
сего блаженнааго юна златоустаго
почоудивьса словеснъи моудрости
и **БЛАГОДѣТИ** свѣтааго доуха
изъвѣкъ емоу чисти всѣа кънигъи
и избра всѣа словеса
отъ въсѣхъ его кънигъ
въ сина едины съложи кънигъи. ⁹⁴.

2.1. КАНОН ЗА СВЕТА ТРОИЦА С ФРАЗОВ АКРОСТИХ

Тѣ мола прилежно вес прѣстанна ⁹⁵
В недѣ. На агрифиниіи. кан. сѣтъи трѣци . глѣ. ѿ
пѣс. д. ірмосъ .:– Взорѣжена фараона погрѣжъ. чюдотвори древле...

⁹³ *Спасова М.* Още веднъж за Похвалата на цар Симеон. – В: Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура. Велико Търново, 20-21 август 1997. Велико Търново, 198, с. 43-44.

⁹⁴ *Хантова З.* Похвала царю Симеону, ее автор и византийские образцы..., с. 88-94.

⁹⁵ По *Йовчева М.* Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в октоиха..., с. 23-24.

ТѦ мола прилежно вес прѣстаниа, прѣстѡа жизнѡдавице...
пѣс. љ. ѡмос. Аггѣмь ѡрокъзи ис пламене спѣша. И громопламеннѡж...
Единаго тѦ **въ трехъ собствѣхъ** прославлѣж. трѣстѡж пѣс приношж ти. ...
Серафимь и херувимь непрѣстанно тѦ славатѣ. И бжево ти **трѣсобное** члвкѡвче.
Пѣсми тѦ вѡжимь вси роди прѣстѡа, рождѣшжжкь весѣмене единогѡ ѡ трѣцѡж. ...
пѣс. и. ѡмос. Покрзѣваж водами прѣвзѣспрѣнѣва своѡ, полагаж морю...
Рѣжкамѡ си члвкѡ тѣзи створи влѡко. Словомь оуетѣзи нѣсѡ и земля. И морю...
Смѣрениа ми пѣс принашаж трѣце трѣплетеннѡ любезно. выпѣж вѣрож...
Тѣзи аггѣлѣска слаб. И прѡркѡмь сѣвзѣтинѣ бѣе дѣбо, апѣлмь и мѣком же радѡс. ...
пѣс. ф. ѡмос. оудиви сѡ оуетѡ о семь небо. И земли оужасошж сѡ конци. ...
Аще единогѡ тѦ **Бѡ** въ три лица раздѣж. прославлѣж не въ три богъзи. ...
Не прѣвзрѣзи ми о трѣце прѣстѡа млѣвзи. нѣ помлѡуи млѣрдѣ ѡ срѣца ти. ...
Азѣ жтровъзи си **Бѡ** слово, единогѡ ѡ трѣцѡж рождѣши ѡко млада. ...

2.2. БОЖЕ МОЙ, ТРОИЦЕ МИЛОСТИВА, ПОМОГНИ МИ. АН⁹⁶

А се стѣих стѣи трѣци глс. ѡ. Под, прѣхваани мѣнѣзи.
Бога **недовѣдома** кѣто ѡ насѣ можетѣ словословити достоинно и призывати ...
Отѣца родителѣв бога единогѡ владѣжкѡ вседѣржителѣв бога и **творца твари** ...
Жизни бесконечнѡж хрѣсте тѣзи еси податель. достоинниѣ свѣтѡмь доухомь ...
И **свѣтлости** благъзихъ скровищѣ ѡчѣ. Тѣмже не прѣвзри **твари своѡ**. тѡ млацѡж...
Трѣсобнѣзи и единѣзи творѣче нашѣ...**Невмѣстима** и **недомѣслима**.
Бѡ мой трѣце стаа, нество ми твоѣ члвкѡлюбѣва бжества, негож ради сѣзда ма,...
Иночлѣдѣзи ѡчѣ снѣ приидѣ въ члвкѣзи и ѡви сѡ влѣдѣти и свѣт, всѣмь ...
Сѣд глс .ѡ. Многа прѣмножсѡ монхѣ грѣхѣ ...Стхрѣзи, трѣци глс .љ. под, оужасѣ бѣ.
Млѣствѣзи влѡко и творѣче прѣстѡа трѣце молимь тѡ, спси нѣзи гѣ.
И-зѣави нѣзи бѣе нѣшѣ, молимь тѡ, прѣстѡа трѣце спси нѣзи на сѣдѣ твоѣмь.
Аще тоуѣне не спсѣши своѣж **твари** трѣце, то въ мѡжкѡ оуждѣм сѡ дѣле сѣзи своимѣи.
Сѣд глс .љ. **Лѡучѣ присно свѣтлѡсть** ...и **велѣпно** поклонѣжщѣ ти сѡ.
Стхрѣзи, трѣци, глс .и.
Нарѡд вѣшнѣи и нижнѣи неизречѣнно тѡ славить, прѣвжсѣвнѡа трѣце, единѣство и **совѣство**, прѣстѡе сна рожсѡ ѡ четѣж и прѣстѣжж мариж,...

2.3. КАНОН ЗА СВ. МЪЧЕНИК ЮСТИН ФИЛОСОФ с акростих ИИАН

Мѡсѣ июня вѣ дѣ днѣ; стѣго мѣка Юустѣина Философа и иже с ним.
Канон глс в пѣсѣ ѡ ѡмос. градѣте людѣе. ...пѣс .ф. ѡмос Иже ѡ бѣа .
Бжественнѡю сѡлюще славою, мрак прелѣсти расточѣсте доблѣи страдалци ...
И-оустѣиновѣ мѣдрѡсти, и Харѣтѣзи мѡужѣтвоу, И Харѣтѣиновѣ дерзѡсти ...
И-коже на колѣсницѣв бѣтвѣноу всѣдѣше славѣзи, ѡ кровѣно вашѣно, к нѣси радѡстно...
Бѡг. **И**-енѣскоу сомѣжнаа, слово паче слова рожѣши, дѣбо неискѣсѡбращнаа, чѣстѡа...

⁹⁶ *Иванова Кл.* „Боже мой, Троице милостива, помогни ми” (Фразов акростих от края на IX-X в.)..., с. 13-15.

2.4. КАНОН ЗА СВ. ДОРТЕИ ТИРСКИ

Меца тогож въз е стго сценномчнка Доротеа епископа Тирскаго . Глас ӣ
пѣс .ѳ. ѳрмосъ Провѣннаго на горѣ ; .

И-справил еси стадо Хво . Ко вжѣтвеннѣмъ пристанищемъ, невредно съблюдаѣа ...

Н-ко сщинодѣиственикѣ четѣ, **я**ко мчнкѣ добль, **я**ко чудодѣиственик ч8ден,

Н-а соудѣици подемѣ многие трѣдѣи и волѣзни, кѣ **не**болѣзней и вжѣтвенней ...

2.5. МОЛЕБНИ КАНОНИ С КРАЕГРАНЕСИЕ

Ю рѣданиѣ в Псалтир с последования № 6 от XV в. от Сбирката на Погодин № 337⁹⁷.

Канон мѣвнь прѣстѣви вѣи емоуже краегранесіе. прѣими прѣстѣа **Ю** рѣданиѣ. гласъ с̄.

...О дшѣвнемъ **тричестіи**. Дша разделяет се на словесное и **я**ростное и похотное.

...**Ц**ѣлѣа симь сіа. Члѣколюбіе любовь братолюбіе съпостраніе **р**екше милованіе

незловіе блгость. Текстѣт за душевното **тричастіе**, написано така!, според Кл.

Иванова било „грешка на писача” и го поправя на *причестіе*?⁹⁸, но самата

тя пояснява, че това е „Откъс от съчинението на Йоан Дамаскин

Περὶ τοῦ τριζερου τῆς ψυχῆς, което се среща в монашески сборници в

превод от XIV в. насам”. Според нас думите и стила са на Йоан Екзарх от

IX-X в.

2.6. Акростих с името **Ю** в Солунския октоих⁹⁹ в девета песен на канон на молитвени стихирѣи мѣченически глас 5-ти

Шитомъ вѣрнѣмъ обложьше са и знамениемъ зкрѣпльшеса днаволе шатание...

Прѣнаа и четѣа словомъ вѣрнѣа ости: и неизреченорождѣши...злѣзими дѣлѣзи сѣщѣ..

Инѣ ѳрмосъ : ѿ оца прѣжде вѣкѣ...**С**тѣхъ мчкѣ подвижѣи приимовавѣ : ..

Прѣмирнѣа си словесѣи зарѣми ... **С**ъли...мати дѣво доворотворнѣ ...

Пѣс : ѳ : ѳрмосъ... и тѣи данииле **в**лаженѣи : ...**Ц**ѣлѣитѣліе ...

Тѣма ми прѣславнѣихъ стрѣпѣць : ...блгомочу боу ...яко млсрдѣзъ гѣи : -

И-цѣлѣи ма влѣко выпадаша въ стрѣсти **л**ютѣиѣ : имѣѣ молащѣа та :

О-снованіе недвижимое : соугочѣва бѣ и члѣка : на водахъ зема повѣшышаго : ...

2.7. Стиховни стихирѣи в Цветния триод по Панайотов¹⁰⁰.

На стихѣ стѣхѣи. гл̄ . в̄ . Подъ домѣ **Ю** .

Н-вил са еси сщинѣмъ своимъ спсе апѣламъ . дверемъ затвореномъ...

Н-зѣнѣ та всѣ црю видѣвше не очима . но срдчною любовію . бѣа ...

оученикомъ мнѣшимъ са . въз осмѣи днѣ прѣиде спсѣ . идежъ блхочу съврани...

⁹⁷ **Иванова Кл.** Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П..., с. 49-53.

⁹⁸ **Иванова Кл.** Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи ..., с. 52.

⁹⁹ По **Йовчева М.** Солунският октоих в контекста на южнославянските октоиси до XIV в. ..., л. 11а-11б.

¹⁰⁰ **Панайотов В.** Чие дело е славянският Цветен триод?..., с. 127-128.

3.1. КАНОН ЗА ВЪВЕДЕНИЕ БОГОРОДИЧНО по Кожухаров¹⁰¹. Стефан Кожухаров публикува „Канон за Въведение Богородично” от неизвестен автор. В тази творба се срещат думи и изрази, които са присъщи на езика и стила на Йоан Екзарх, като: благоухание Ссл/1/ Евх. без гръцки, и в живия бълг. „благоухание”, чешки *liba vune*; Възвеселити сж Ссл/69/ Евх. *laetificare*, различно на рус обрадовать, порадовать; Въхождение Ссл/2/ само в Евх и Син псалтир, Жить Ссл/1/ Супр 115, особена дума, регистрирана в Германовия сборник и в превод на Тълковно евангелие от Йоан Екзарх¹⁰² жить рѣкше жизнь; израдънъ Ссл/2/ Супр 547, 570 без гръцки, рус. Чрезвычайный; Имъже тварь, имъже всѣ тварь; Невзмѣстимъ Ссл/1/ Супр 248; Не лѣтъ Ссл/6/ Мар Асем Енински Супр ; Лѣтвица; Правовѣрно Ссл/2/ без гръцки! Евх Супр 538; Празднѣство Ссл/11/Евх и Супр, Изб 1073; прозвение Ссл/1/ Супр 495 рус. Росток; Чрътогъ Ссл/9/Син Евх Супр. Тези примери показват, че поетичните думи и изрази са сравними с подобни от безспорно източнобългарския паметник Супрасълски сборник, както и със Синайския евхологий, който вероятно е бил съставен от български книжовници от римския кръг на Йоан Екзарх, в чийто език се срещат особени думи и изрази, които не могат да бъдат превод от гръцки, като Балии, балование, бальство, Син, баньскъ Син, Баня, календи, Коледа, Евх.; Комкание, комъкати Евх.; луна.; Евх.; лочча Евх, дава гр. *ακτις*¹⁰³, а е от лат. *Lux, lucis*; попѣство Евх.; Щедрота Евх щедрь...

Пѣсѣ А...Инь ирмосъ :. Глас Д. Отъзвъръжъ оуста моа и напльнатъ са дхѣмъ:☩

П – Приими влѣчце внесениа ти пѣвние. разгонаци ми мракъ дшѣвнѣи чѣтаа...

И Игряди Иоакиме весело, яко **неплодъ** роди, правдѣ същине слнце

имъже тварь обновлѣеть са...

Пѣсѣ Е...Инь ирмосъ. оудивишижъ сѣ въсѣчьската обжсѣвь :☩

Т Треплаще ногама прѣчѣтаа. веселие мироу кажеша. **имъже обгѣтивъше са...**

А Аггѣльскзижъ слоужбзи приемлаци. въ стилици изволи **жити. идеже не лѣтъ...**

П Пѣсѣми та славлѣаше прорѣчскзи ликъ...**имъже всѣ тварь ...**

3.2. КАНОН ЗА БОГОЯВЛЕНИЕ ПО ПОПОВ¹⁰⁴, където се срещат особени думи, като жизнь, имъже, тварь, тако во лѣпо ми естъ и други обикнати Екзархови

БОГОЯВЛЕНИЕ ТИ ПОИЖШТЕ ХРИСТЕ СЛАВИМ

Б-езъ начала сзи прѣвѣчное слово...

О-гнемъ пола прѣстоль твои иес...

Г-вѣствиа силъ же и прѣстолъзи...

¹⁰¹ *Кожухаров Ст.* Неизвестен автор. Канон за Въведение Богородично..., с. 83-85.

¹⁰² *Ангелов Б. Ст.* Йоан Екзарх – преводач на Тълковно евангелие..., с. 64-67.

¹⁰³ *Пенкова П.* Речник-индекс на Синайския евхологий. София, 2008, с. 157.

¹⁰⁴ *Попов Г.* БОГОЯВЛЕНИЕ ТИ ПОИЖШТЕ ХРИСТЕ СЛАВИМ (Старобългарски канон за Богоявление). – Старобългарска литература, кн. 33-34, 2005, с. 48-62.

3.3. КАНОН ЗА НЕДЕЛЯ ПЕТДЕСЕТНИЦА по Попов¹⁰⁵.

“Въпросът за авторството на старобългарския канон за Неделя Петдесетница засега остава открит поради анонимния акростих, но най-вероятно авторът трябва да се търси измежду тримата Кирило-Методиеви ученици, чиито имена са известни от акростиха на другите химнографски творби – Константин, Климент и Наум”¹⁰⁶. „В заключение може да се обобщи, че новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница има важно научно значение. Творбата разкрива нови, непознати досега страни и моменти от дейността на Кирило-Методиевите ученици в България. Самият акростих, макар и частично разчетен, е още едно свидетелство за разцвета на старобългарската поезия от IX-X в... вградените стихове в Канона за Нед Петдесетница са поредният пример за широкото използване на акростиха и уелото прилагане на неговата най-сложна метрическа форма в химнографската практика на старобългарските творци”¹⁰⁷.

Текстът на старобългарския Канон за Неделя Петдесетница

Според неговото разположение в F.n.I.68 и в Шаф¹⁰⁸:

В него се срещат Екзархови думи и изрази, като лъѣ **БЛГОДѢТЬ** ДХОВНѢЖ,
Впостаси **СОБЪСТВОМИ** ѡБЛАЖЕ СА ... вѢТИНЕ БО ПОКАЖА **НЕКНИГОЧИНЕ** ... Се **БАЮ** МНѢ
ПАКЪВЪЗЪТИНА ХСЕ ... Истѣин **ОБРАЗЪ** ТРЪСВѢТЬЛАГО **ВЖѢВА** ... Истѣин **ОБРАЗЪ**
ТРЪСВѢТЬЛАГО **ВЖѢВА** .

Георги Попов възстановява предполагаемия фразов акростих с еровете

Отъ отъца слово доухъ посълааъ еси
Параклите же се образомъ огна
Апостоломъ раздѣлаа....

3.4. СЛУЖБА НА СВ. СЕРГИЙ И ВАКХ по Савова¹⁰⁹

В нея се срещат думи и изрази, които са свойствени на езика и стила на Йоан Екзарх, богоблаженъ, вѣсомъ, вельми, врачъ, врачество, врѣхоу творче, взинъ, довлестивъно, живоутѣшни, забрало, кзипѣти, лоуна, лють, лютѣ, немогъи, неоуклонънъ, покоище, прѣвзиспрънь Сс (2) само в Син пс, прѣщение Ссл Евх Супр, сановънъ, сквърънънъ, спасъ за спасител, срачица, тайнство, тварь, твърдостъ, триличное, оуврачочуи, храбра, цѣльба

¹⁰⁵ По **Попов Г.** Новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница и неговият византийски образец..., с. 3-48.

¹⁰⁶ **Попов Г.** Новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница..., с. 39-40.

¹⁰⁷ **Попов Г.** Новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница ..., с. 42.

¹⁰⁸ **Попов Г.** Новооткритият старобългарски Канон за Неделя Петдесетница ..., с. 42-44.

¹⁰⁹ По **Савова В.** Службата на светите мъченици Сергий и Вах в Синайския славянски празничен миней № 25. – Старобългарска литература, 35-36, 2006, с. 134-143, текст с. 137-142.

3.5. КАНОНИ ЗА АПОСТОЛИТЕ ПЕТЪР И ПАВЕЛ от анонимен автор
По Tarnanidis¹¹⁰

Service for the Birth of St. John the Baptist and Canon from the Service for the Feast of Sts Peter and Paul... Idiomele of Great Vespers on the Feast of the Birth of the St. John the Baptist (24 June) poem by Andrew of Creete... Idiomele of Great Vespers on the same feast day, **poem by the monk John**. There follows one of the oldest canons to Sts Peter and Paul; it is **by an unknown author** and as time went by it was dropped from Church practice.

КАНОН ЗА СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ

По Tarnanidis¹¹¹

Июнѣ, нѣ из. Кан стаго пе...тра И стаго Павла Пѣс ермѣз

Въспоиж ти ги ...ои. ѣко ѣвисте са
намъ стл...и Цркви, и въсѣмъ оутврѣждение.

Петра и Павла дънесъ.

СТАЛПА ѣвиста са всен **вселѣнѣи**.

И боу словесное истинна.

Петръ и Павелъ единодшъвзно.

На немъже созда хъ .. оиж црквзи .

Петръ...паче въсѣхъ. Павелъ третие

небо проиде бжиемъ словомъ.

стѣпаніе оутврѣдисте са хѣ

твоеѣ цркве. Б

Избави прѣстаѣ своѣа си рабзи

Отъ сѣти вражиѣа чистаѣ. И приснодѣваѣ.

Къ тебѣ во прибѣгаемъ оупъвание

Дшамъ нашимъ.

Пѣс .в. ермѣз

О ги бсѣ моему сердце мое оутврѣди са.

Имъже немощни прѣпоѣсаша са силюж. –

Врѣховънзи камзи, врѣхъ аломъ

Хѣ бѣ крдиогълна. Петръ

Да почътенъ бѣдетъ бгоуванзи.

оуста **вѣгладголива**. Приемъ хъ въ вѣнѣтръ

глѣща. Борѣторзи Павелъ хоу.

Мо..литъ съпсти са дшамъ на...

Молитвѣ Петра и Павла оумоленъ бѣди

оумири всего мира ѣко бла бѣ и ч.любче. –

Достоинно всен радостъ въпиемъ .

¹¹⁰ По *Tarnanidis I. C.* The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki 1988, p. 100-102, *Tarnanidis I. C.* Glagolitic Canon to Saints Peter and Paul (Sin. Slav. 4.N). - In: Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi in onore di Sante Graciotti. Roma, Carucci editori, 1990, p. 94-96.

¹¹¹ По *Tarnanidis I. C.* Glagolitic Canon to Saints Peter and Paul (Sin. Slav. 4. N)...., p. 91-97.

Тзи во роди вѣце дѣво.
Живодавѣца вѣсѣмъ намъ.
Прѣс .г. ермесъ. –
оуслъншахъ слохъ твои. И оубоѣхъ са
Разоумѣхъ дѣла твоѣ и дивнхъ с гн̄.
Израдънъ и врзхъ оученикомъ Петръ.
Всехъ правзи аплз почътенъ бѣдетъ пѣснъми. -

THE POET ST. JOHN EXARCH **АН, ИАН, ІАН, ИО** ‘WORKED IN ROME’,
AS DIPLOMAT CHERNORIZETZ, ARCHBISHOP AND PATRIARCH OF
THE BULGARIAN LANDS, *NEW BULGARIAN CHRYSOSTOM*

Trendafil Krastanov (Sofia, Bulgaria)

New identification of great Bulgarian Man of letters and Christian clergyman St John Exarch, ‘worked in Rome’ as diplomat and translator A.D. 866, as monk (Chernorizetz), perhaps benedictine, Deacon of the Roman Church, “fidelis” presbyter of Pope John VIII and his legate in Germany A.D. 874, in Dalmatia and Bulgaria A.D. 879, presbyter Exarch of Bulgaria, archbishop of the town Morava and Bulgarian Lands after A.D. 885, patriarch after A.D. 917 – ca 922., but and as Bulgarian poet with *Laudatio* to the Bulgarian king Symeon the Great and with the church canons with Acrostic **АН, АНА, ИАН, ІАН, ИО** to the St Trinity **Т** мол прилежно вес прѣстаниа ...**АНА** - **А**-ще, **Н**-е прѣзрзи ми о трѣце, **А**-зъ...; **А** се стѣх стѣи трѣци глс. д̄. Под прѣхвални мѣнци. Бога **недовѣдома** ... **И**-збави, **А**-ще, **Н**-дрод; to St martyr Justin **ИАН** **И**-оустиновѣ, **ІА**-коже, **Н**-енскоусомѣжна.; to St martyr Doroteus of Тур **И**-справил, **ІА**-ко, **Н**-а соудници...; **Канон** мѣвнъ прѣстѣи вѣци емоу же **крдєграднесіе. прїими прѣстѣа Іо рзиданіе. глс̄ с̄. О дшєвнемъ тричестіи.**; to St Peter and Paul anonymously.